

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.28>**Колпаков В.К.***доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет***Курінний Є.В.***доктор юридичних наук, професор
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет***Євтушенко Д.С.***доктор філософії зі спеціальності Право,
старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ

Вступ. Актуальність теми. Проблематика забезпечення прав людини в Україні в умовах дії особливого режиму існування держави, правового режиму воєнного стану, все більше привертає увагу з огляду на те, що як суспільство в цілому, так і окремі категорії осіб потребують вдосконалення механізму захисту власних прав, свобод та законних інтересів з появою нових викликів, що зумовлює перегляд вже діючих в країні механізмів та державної політики у визначеній сфері. Так, посилення тиску з боку країни-агресора стало фактором збільшення кількісних показників в Україні такої категорії осіб як внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які тимчасово знаходяться за кордоном, які, як наслідок, потребують соціального захисту та забезпечення рівних можливостей без будь-якого прояву дискримінації, що обумовлює мету дослідження. **Мета дослідження** полягає у визначенні міжнародних стандартів захисту

та забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном, в т.ч. шляхом укладання, дотримання та реалізації міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. **Об'єктом дослідження** є суспільні відносини у сфері пенсійного забезпечення. **Предмет складають** міжнародні стандарти захисту та забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном. **Методологічну базу дослідження сформуvalи** як загальні методи (аналіз, синтез, системний метод, метод узагальнення), так і спеціальні методи, серед яких: порівняльно-правовий, логічний, догматичний, системного аналізу тощо, які надали можливість реалізувати мету дослідження та досягти його результатів. **Стан дослідження проблематики** характеризується наявністю наукових робіт вітчиз-

няних та зарубіжних вчених, безпосередньо пов'язаних із проблемами пенсійного забезпечення як в цілому, так і окремим аспектам призначення та виплати пенсій внутрішньо переміщеним особам та громадянам України за кордоном. Актуалізація та створення нових стандартів забезпечення прав, свобод та законних інтересів визначених категорій осіб зумовило відповідне дослідження.

Виклад основного змісту. I. Міжнародні стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб, в т.ч. щодо пенсійного забезпечення. Проблематика забезпечення прав людини в Україні в умовах дії особливого режиму існування держави, правового режиму воєнного стану, все більше привертає увагу з огляду на те, що як суспільство в цілому, так і окремі категорії осіб потребують вдосконалення механізму захисту власних прав, свобод та законних інтересів з появою нових викликів, що зумовлює перегляд вже діючих в країні механізмів та державної політики у визначеній сфері. Так, посилення тиску з боку країни-агресора стало фактором збільшення кількісних показників в Україні такої категорії осіб як внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які тимчасово знаходяться за кордоном, які, як наслідок, потребують соціального захисту та забезпечення рівних можливостей без будь-якого прояву дискримінації. «Базовий» закон, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», у ст. 1 визначає поняття внутрішньо переміщеної особи як такої, яка є «громадянином України, іноземцем або особою без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [1] та фіксує норми, які визначають гарантії держави щодо захисту

прав, свобод та законних інтересів визначеної категорії осіб, визначаючи при цьому порядок обліку, реєстрації внутрішньо переміщених осіб, отримання документів, які фіксують та посвідчують їх відповідний статус, визначають право на зайнятість, соціальне страхування, призначення та виплату пенсій, освіти, отримання соціальних послуг, виборчі права, отримання комунальних послуг та інші. При цьому, підтверджуючи раніше висунуту тезу про неприпустимість дискримінації, визначений Закон забороняє її застосування при реалізації прав, свобод та законних інтересів на підставі того, що особи мають статус внутрішньо переміщених (стаття 14 Закону).

Національне законодавство повною мірою реалізовує стандарти захисту прав людини, закріплені і на міжнародному рівні, сформовані та випробувані практикою і часом, ті, які показали позитивні результати при імплементації до законодавств країн, які такі стандарти реалізують. Так, наприклад, норми, які містяться у Рекомендації Рес (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (Ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року), знайшли своє відображення у національному законодавстві шляхом імплементації та мають важливе значення у міжнародному правому регулюванні захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Рекомендація не містить прямого визначення поняття внутрішньо переміщеної особи, але визначає особливих статус таких осіб, роблячи акцент на тому, що внутрішньо переміщені особи є такими, які «змушені залишати свої будинки або місця постійного проживання, зокрема щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, природних або техногенних катастроф без перетину міжнародно визнаних державних кордонів» [2] та є такими, які «мають особливі потреби через їхнє переміщення» [2], при цьому знову ж таки з наголо-

сом на те, що у за будь-яких умов відповідна категорія осіб не повинна зазнавати дискримінації через свій статус, а державна політика, в свою чергу, забезпечувати належні умови та правове регулювання для реалізації відповідної мети – рівні умови для категорії внутрішньо переміщених осіб і осіб, які такого статусу не мають. З цього виходить і визначення суб'єктів забезпечення відповідної рівності – органи державної влади та місцевого самоврядування як основні суб'єкти реалізації відповідної політики держави.

Ще одним важливим аспектом, на якому наголошує Рекомендація Rec (2006) 6, є те, що «внутрішньо переміщені особи, незважаючи на їхнє переміщення, залишаються громадянами своєї країни, які мають право на здійснення в повному обсязі прав людини і гарантій міжнародного гуманітарного права, ...» [2], враховуючи це та вищевикладені рекомендації щодо рівності внутрішньо переміщених осіб із особами, які такого статусу не мають, можна зробити висновок і про те, що внутрішньо переміщені особи мають, відповідно, і рівні права, в т.ч. на призначення та виплату пенсій. Рекомендація Rec (2006) 6 містить посилання на Керівні принципи ООН, які також мають важливе значення для національного законодавства та національної практики щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Так, для забезпечення нормативно-правової бази щодо захисту внутрішньо переміщених осіб та процесу внутрішнього переміщення в цілому представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань внутрішньо переміщених осіб за вимогою держав-членів ООН були розроблені Керівні принципи з питання внутрішнього переміщення осіб всередині країни, що в цілому відображають міжнародні стандарти правового регулювання у відповідній сфері та набули визнання на міжнародному рівні як «базовий» акт захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Відповідний статус під-

тверджує і Комітет міністрів Ради Європи, враховуючи положення вищевказаної Рекомендації, яка вказує: «...про існування Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення (далі – Керівні принципи ООН), які стосуються всіх етапів внутрішнього переміщення і які отримали міжнародне визнання й авторитет;...» [2]. Україна при реалізації державної політики у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб, в т.ч. застосовує положення Керівних принципів ООН з питання внутрішнього переміщення осіб всередині країни та визначає їх як інструмент такої реалізації. Принцип 1 передбачає рівні права внутрішньо переміщених осіб як таких, які «користуються тими ж правами та свободами, передбаченими міжнародним правом і національним законодавством, якими користуються інші особи в їхній країні. Вони не повинні піддаватись дискримінації при здійсненні будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами» [3], в т.ч. й до таких прав належить і право на пенсійне забезпечення. Важливим є також і Принципи 5 Керівних принципів ООН («Усі органи влади та міжнародні організації зобов'язані за будь-яких обставин виконувати і забезпечувати виконання своїх зобов'язань за міжнародним правом, включаючи право прав людини та гуманітарне право, для того, щоб запобігати й уникати ситуацій, які можуть призвести до переміщення осіб» [3]), та Принцип 3 (п. 1 «На державну владу покладається основний обов'язок і відповідальність за надання захисту та гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які перебувають під її юрисдикцією»), які мають значення як для дотримання визначеними раніше суб'єктами забезпечення прав, свобод і законних інтересів на національному рівні міжнародних стандартів, про які вже йшла мова, а також для дотримання стандартів, визначених міжнародними договорами, в т.ч. міжнародними договорами з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, так і для

судового захисту відповідних прав внутрішньо переміщених осіб.

II. Міжнародні договори та практика ЄСПЛ щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном на призначення та виплату пенсій.

Міжнародні договори з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є такими, реалізація яких є інструментом захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина для забезпечення державної політики у відповідній сфері. Враховуючи ієрархію законодавства, визначається пріоритет норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, над нормами національного законодавства в частині пенсійного забезпечення в Україні. Крім вже визначеного Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», враховуючи відповідні права, свободи та законні інтереси, важливими є норми іншого закону, а саме Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4], як такого, який визначає норми щодо здійснення призначення та виплати пенсій особам, які працюють поза межами її, що буде актуальним і враховуючи можливість зміни статусу внутрішньо переміщеної особи, якщо така особа вирішить перетнути державний кордон.

Головне управління Пенсійного фонду в Україні визначає можливість пенсійного забезпечення, призначення та виплати пенсій громадянам України, які вирішили змінити місце свого проживання на таке, що знаходиться за кордоном, і мають законні на це підстави, якщо це передбачено міжнародними договорами з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Також відповідний орган здійснює класифікацію вже існуючих відповідних міжнародних договорів, поділяючи їх за територіальним принципом («договори, за якими витрати на виплату пенсій здійснює

держава, на території якої проживає отримувач проводиться взаємне зарахування стажу при призначенні пенсій (наприклад, Азербайджанська Республіка (Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення, підписана 28.07.1995 р., ратифікована ВРУ 07.05.1996 р., набула чинності з 02.11 1996 р.), Вірменія, Казахстан, Киргизстан (Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13.03 1992 року, вступила в силу з дня підписання), Грузія (Угода між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення підписана 09.01.1995 р., ратифікована ВРУ 22.11.1995 р., набула чинності з 22.12.1995 р.), Республіка Молдова (Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення, підписана 29.08.1995 р., ратифікована ВРУ 29.10.1996 р., набула чинності з 19.12.1996 р.),...) [5, 6] та ін.) та принципом пропорційності («договори, за якими кожна договірна сторона призначає та виплачує пенсію за відповідний страховий (трудо-вий) стаж, набутий на території держави цієї сторони. Водночас, страховий стаж, набутий на території іншої держави, враховується за потреби сумарно при визначенні права на пенсію (Республіка Болгарія (Договір між Україною та Республікою Болгарією про соціальне забезпечення, підписаний 04.09.2001 року, ратифікований ВРУ 22.11.2002 р., набув чинності з 01.04.2003 р.), Естонська Республіка (Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписаний 20.02.1997 року, ратифікований ВРУ 04.11.1997 р., набув чинності з 28.01.1998 р.), Королівство Іспанія (Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення, громадян підписана 07.10.1996 р., ратифікована ВРУ 17.12.1997 р., набула чинності з 27.03.1998 р.), Латвійська Республіка

(Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписаний 26.02.1998 р., ратифікований ВРУ 19.03.1999 р., набув чинності з 11.06.1999 р.), Литовська Республіка (Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 23.04.2001 р., ратифікований ВРУ 10.01.2002 р., набув чинності з 08.02.2002 р.), Словацька Республіка (Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 05.12.2000 р., ратифікований ВРУ 20.09.2001 р., набув чинності з 01.01.2002 року), Чеська Республіка (Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 04.07.2001 року, ратифікований ВРУ 22.11.2002 р., набув чинності з 01.04.2003 р.), Португальська Республіка (Угода між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення, підписана 07.07.2009 р. (не набрала чинності)), Республіка Польща (Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення, ратифікована ВРУ 05.09.2013 р.)» [5, 6]). При цьому відповідно до вже загаданого Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено виплату пенсії за місцем проживання особи, тобто за територіальним принципом, а міжнародні договори з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, визначають реалізацію наданих гарантій особам на призначення та виплату пенсій у разі зміни місця проживання на таке, яке територіально знаходиться поза межами України, тобто є взаємодоповнюючими. Відповідні норми закріплюються і Законом України «Про пенсійне забезпечення», який визначає факт провадження пенсійного забезпечення осіб, які проживають за кордоном, на основі норм укладених міжнародних договорів з іншими державами.

Варто зазначити і те, що на початку 2025 року Постановою КМУ «Про деякі особливості виплати пенсій (щомісячного

довічного грошового утримання) та страхових виплат за страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» було затверджено порядок виплати пенсії особам, які тимчасово проживають за межами України, або проживають на тимчасово окупованих, або виїхали з тимчасово окупованих та проживають на підконтрольній Україні території [7, 8], але відповідний Порядок не поширює свою дію на осіб, які отримують пенсійне забезпечення на підставах міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Цікавою є і практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, наприклад, Справа «Грудич проти Сербії» (Заява № 31925/08) є прикладом оскарження рішень у сфері пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до цієї справи заявники проживали у Косовській Митровиці, а у 2005 р. після руйнування їхнього будинку переїхали до Нові-Пазара (територія Сербії), цей факт був задокументовано в посвідченнях особи заявників, виданих Міністерством внутрішніх справ держави-відповідача (Ministarstvo unutrašnjih poslova). Скарга пов'язана із припиненням пенсійного забезпечення заявників. Рішення ЄСПЛ надало обґрунтування тому, що «зменшення або припинення виплати пенсії може становити втручання у мирне володіння майном, яке потребує обґрунтування, існуючі пенсійні права заявників становили майно у значенні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Крім того, призупинення виплати відповідних пенсій Фондом соціального страхування та соціальне забезпечення (SPDIF) явно становило втручання у мирне користування їхнім майном... мало місце порушення статті 1 Протоколу № 1» [9] та ін.

Висновки. Таким чином, забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном здійснюється як на національному

рівні, нормами національного законодавства (Основного Закону України – Конституції України, профільних законів – Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», Закону України «Про пенсійне забезпечення» та ін.) шляхом реалізації державної політики у відповідній сфері, так і на міжнародному рівні, шляхом імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства, укладання та дотри-

мання міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, з метою забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном, на умовах рівності, доступності, прозорості, недискримінації, що можливе за умови дотримання в т.ч. й Керівних принципів ООН з питань внутрішньо переміщених осіб та Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та ін.

Анотація

Дослідження присвячене проблематиці забезпечення прав людини в Україні в умовах дії особливого режиму існування держави, правового режиму воєнного стану, яка все більше привертає увагу з огляду на те, що як суспільство в цілому, так і окремі категорії осіб потребують вдосконалення механізму захисту власних прав, свобод та законних інтересів з появою нових викликів, що зумовлює перегляд вже діючих в країні механізмів та державної політики у визначеній сфері. Так, посилення тиску з боку країни-агресора стало фактором збільшення кількісних показників в Україні такої категорії осіб як внутрішньо переміщені особи та громадяни України, які тимчасово знаходяться за кордоном, які, як наслідок, потребують соціального захисту та забезпечення рівних можливостей без будь-якого прояву дискримінації. Забезпечення права на пенсійне забезпечення внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном здійснюється як на національному рівні, нормами національного законодавства (Основного Закону України – Конституції України, профільних законів – Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», Закону України «Про пенсійне забезпечення» та ін.) шляхом реалізації державної політики у відповідній сфері, так і на міжнародному рівні, шляхом імплементації міжнародних стандартів до національного законодавства, укладання та дотримання міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, з метою забезпечення належного захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб та громадян України за кордоном, на умовах рівності, доступності, прозорості, недискримінації, що можливе за умови дотримання в т.ч. й Керівних принципів ООН з питань внутрішньо переміщених осіб та Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та ін.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, пенсійне забезпечення, міжнародні стандарти, забезпечення прав людини, практика ЄСПЛ, законодавство.

Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Yevtushenko D.S. Ensuring the right to pension benefits for internally displaced persons and ukrainian citizens abroad: international protection standards **Summary**

The study is devoted to the issue of ensuring human rights in Ukraine under the special regime of the state, a legal regime of martial law, which is attracting increasing attention given that both society as a whole and certain categories of individuals need to improve the mechanism for protecting their rights, freedoms, and legitimate interests in the face of new challenges, which necessitates a review of

the mechanisms and state policies already in place in the country in this area. Thus, increased pressure from the aggressor country has led to an increase in the number of internally displaced persons and Ukrainian citizens temporarily residing abroad in Ukraine, who, as a result, need social protection and equal opportunities without any discrimination. The right to pension provision for internally displaced persons and Ukrainian citizens abroad is ensured at the national level by national legislation (the Basic Law of Ukraine – the Constitution of Ukraine, relevant laws – the Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons», the Law of Ukraine «On Compulsory State Pension Insurance», the Law of Ukraine «On Pension Provision» etc.) through the implementation of state policy in the relevant field, and at the international level, through the implementation of international standards into national legislation, the conclusion and observance of international agreements on pension provision, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, with the aim of ensuring the proper protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of internally displaced persons and Ukrainian citizens abroad, on the basis of equality, accessibility, transparency, and non-discrimination, which is possible subject to compliance with, inter alia, the UN Guiding Principles on Internally Displaced Persons and the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe, etc.

Key words: internally displaced persons, pensions, international standards, human rights protection, ECHR practice, legislation.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
2. Рекомендація Рес (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб (Ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року). URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab1>
3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
5. Призначення пенсій відповідно до міжнародних договорів. Роз'яснення ПФУ. 13 січня 2022. URL: <https://www.pfu.gov.ua/kv/218144-pryznachennya-pensij-vidpovidno-do-mizhnarodnyh-dogovoriv/>
6. Перелік міжнародних договорів (угод) у сфері пенсійного забезпечення. Тернопільська міська рада. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/dergavni-strukturi/ternopilske-informue/informatsiyadlya-pensioneriv/9267.html>
7. Про деякі особливості виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання) та страхових виплат за страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Постанова КМУ від 11 лютого 2025 року № 299. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deiaki-osoblyvosti-vyplaty-pensii-shchomisiachnoho-dovichnoho-hroshovoho-utrymannia-ta-s299110225>
8. Порядок отримання пенсій і страхових виплат для внутрішньо переміщених осіб, осіб, що тимчасово перебувають за кордоном, і громадян, що мешкають на тимчасово окупованих територіях. Роз'яснення ПФУ. 28 травня 2025. URL: https://kr-rada.gov.ua/news/yak-zminivsyia-poryadok-viplati-pensiy-dlya-vpo-ukrayintsiv-za-kordonom-ta-na-okupovanih-teritoriyah-roz yasnennya-pfu_28-05-2025.html
9. CASE OF GRUDIĆ v. SERBIA (Application no. 31925/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-110378%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-110378%22]})